

*Phenomenology
Феноменология*

ОТНОШЕНИЕТО ОНТОЛОГИЯ – ТРАНСЦЕНДЕНТАЛИЗЪМ ВЪВ ФИЛОСОФИЯТА НА ХАЙДЕГЕР

Борис Борисов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Фундаменталната онтология е ключово направление в съвременната философия, което се явява своеобразно продължение на философията на субективността. Интерпретирането на концепцията на Хайдегер в духа на трансцендентализма на Кант и Хусерл показва, че авторът на „Битие и време“ мисли битието в контекста на идеята за съзнанието. От особено значение тук е понятието за време, което Хайдегер обвързва с битието, респективно и със съзнанието. Основният извод е, че Dasein у Хайдегер е специфична модификация на трансценденталистски интерпретираното понятие за Аза.

Keywords: being, consciousness, time, transcendental philosophy, fundamental ontology

Целта на настоящата статия е разглеждането на отношението между понятията за онтология и трансцендентализъм във философията на един от най-значимите съвременни мислители – Мартин Хайдегер. Фундаменталният въпрос, който ще ни интересува тук, е доколко централното за Хайдегер онтологично понятие, а именно понятието за Битие, може да бъде интерпретирано в термина на субективността, съответно и доколко релевантно е разбирането за фундаменталната онтология като своеобразна модификация на трансценденталния идеализъм. Отговорът на този въпрос предполага проследяването на историческия контекст на възникването на философията на Хайдегер, която следва да се тълкува не като изолирано явление, а в своята систематична взаимовръзка с другите обективации на философския проект.

Както е известно, фундаменталната онтология възниква в началото на миналия век като отрицание на класическата философия, наложил се през периода на Модерността. Генезисът на класическата мисъл следва да се търси преди всичко в Просвещението, чиито идеи и идеали постепенно се превръщат в лайтмотива на програмата на Модерността. Днес е несъмнено, че философът, който в най-голяма степен успява да концептуализира, да придаде теоретичен облик на този изключително значим исторически феномен, е Имануел Кант. Философията на

Кант, а и на немския идеализъм като цяло, е въплъщение на конститутивни за Просветителския проект характеристики като рационализма, универсализма, обективизма, непоколебимата вяра в силата на разума да познава света и да видоизменя практически, съобразно своите цели и ценности, обществената действителност. Характерният за Просвещението оптимизъм и увереност във всесилието на човека кулминира във философията на Хегел, която може да се представи най-адекватно като кулминация на разума, т.е. на централния концепт на Модерността. Просветителският проект запазва своята жизненост и в началото на XX век, като това се вижда особено експлицитно в концепцията на последния апологет на идеята за разумната субективност – Едмунд Хусерл. Съвременната философия след Хусерл, въпреки съществуващите между отделните направления съществени различия, се характеризира с общ антипросветителски патос, насочен преди всичко към конститутивната за Модерността идея за върховенството на разума. Тази характеристика е особено релевантна за фундаменталната онтология на Мартин Хайдегер, който обявява необходимостта от радикална деструкция на центрираната върху идеята за логоса класическа метафизична традиция. Хайдегер е категоричен, че хегелианската идентификация на Битието с Разума е дълбоко погрешна, доколкото затъмнява автентичния смисъл на същинския предмет на метафизиката. Всъщност именно този антирационализъм на Хайдегер, който скоро се пренася и върху другите характерни за Просвещението идеи, като тези за универсалния и обективен характер на съществуващото, дава основание на редица интерпретатори да представят фундаменталната онтология като nihilistisch отрицание на модерния проект като цяло. Именно подобен начин на представяне на нещата води до утвърждаването на схващането за философията на Хайдегер като радикален антисубективизъм, доколкото, както е известно, класическата философия е не само дълбоко рационалистична, но и субективистка, с оглед на факта, че носител на идеята за разума е субектът, независимо дали се разбира в емпиричен, или в трансцендентален смисъл. Тук следва да отбележим, че въпросното схващане до голяма степен се налага и вследствие на определени тези на самия Хайдегер, като тук визирам най-вече неговата идея за реабилитацията на философията като онтология, която трябва да се занимава с Битието като такова. Идеята на немския мислител се съпровожда и от дълбоко вкорененото схващане за философията на съзнанието или субекта като антиметафизична, неонтологична философия, която в най-добрия случай може да играе ролята на теория на познанието. Тук обаче е важно да се има предвид, че когато Хайдегер говори за необходимостта от изрично повтаряне на въпроса за битието⁽¹⁾, той съвсем не визира необходимостта от реабилитация на обективистката, субстанционална онтология, която губи своето влияние след „Коперниканския преврат“ на Кант. Че това наистина е така, личи и от многобройните критики на немския философ към обективисткия или позитивистичен начин на мислене, което редуцира всяка предметност до сферата на онтичното или иманентното битие. За Хайдегер,

а и за философията на екзистенциализма като цяло, субстанциалистката интерпретация на Битието, така характерна за докантовата метафизика, е синоним на изначално погрешен, неавтентичен или профанизиращ начин на разглеждане на нещата. При това положение естествено възниква въпросът за характера на фундаменталната онтология, респективно за начина, по който следва да се разбира Битието. Основата, върху която трябва да изградим по-нататъшните си разсъждения, може да бъде експлицирана в тезата, че Хайдегер възвестява необходимостта от реабилитацията на философията като метафизика или онтология, т.е. наука за Битието, която обаче следва категорично да се разграничи от конститутивни за класическата онтология характеристики като рационализма, обективизма и субстанционализма. Въпросът сега е дали, след като Хайдегер е отхвърлил възможността за една нова обективистка метафизика, неговият онтологичен проект може да се разбере като продължение на трансценденталната традиция във философията, основаваща се на принципа на субективността. В следващите редове ще се опитам да аргументирам тезата, че фундаменталната онтология на Хайдегер е съвременна модификация на философията на субекта, черпеща основанията за своето съществуване и валидност от принципите на трансцендентализма, чиито базисни постановки биват възприети, макар и в силно реформиран вид. Обосноваването на тази теза е взаимосвързано с идеята, че критиките на Хайдегер към рационализма и универсализма на Просвещението съвсем не са аргумент в полза на тезата за отказа на немския мислител от основополагащия за цялата Модерност принцип на субективността. Ранният Хайдегер, въпреки декларираните си намерения, все още продължава да мисли в руслото на класическата трансцендентална традиция, съгласно която дълбинната същност на реалността може да бъде открита единствено в дълбините на субективността. Внимателният анализ на творчеството на Хайдегер показва, че неговата метафизическа концепция до голяма степен се базира на идеята за вероятно първия трансцендентален мислител в историята на философията – Св. Августин, за това, че истината съществува у вътрешния човек, т.е. тя не бива да бъде търсена извън пределите на субективността. Идеята на средновековния философ бива изцяло възприета и от учителя на Хайдегер, а и на други видни съвременни мислители, Едмунд Хусерл, който създава впечатляваща онтология на трансценденталното съзнание посредством изключително оригинален синтез на постулатите на класическия трансцендентализъм на Кант и определени постановки от средновековната философия, които биват актуализирани вследствие на трудовете на неосхоластици като Франц Brentano. Тук ще маркираме накратко основните моменти на феноменологичната онтология на Хусерл, доколкото тя изиграва съществена роля за формирането на метафизичните възгледи на Хайдегер.

Хусерл се солидаризира изцяло с тезата на Декарт за Аза като първи принцип на философията, но за разлика от своя френски предшественик счита, че Азът следва да получи не субстанциално-статична, а трансцендентално-дина-

мична определеност. Именно това схващане насочва Хусерл към Кант, който интерпретира Аза не като метафизическа субстанция, а по-скоро като координиращ център на сами по себе си хаотичните и разпиляни представи. Това, което не удовлетворява Хусерл, е агностицизмът на Кант, намиращ израз в тезата на немския мислител за непознаваемостта на нещата в себе си, както и все още твърде статичната трактовка на субстантивността. Упрекът на Хусерл не е лишен от основания, доколкото Кант дефинира трансценденталния Аз като самотъждествен и неизменен субект, чиято активност може да бъде определена само в контекста на идеалната деятелност на съзнанието, но не и в термините на динамическата темпоралност. Смисълът на проведената от Хусерл реформа на идеята за трансцендентално съзнание може да се обобщи именно в динамизирането и временизирането на съзнанието. Немският феноменолог е категоричен, че трансценденталният Аз не е субстанция, а по-скоро ставане, динамика, абсолютен поток, който може да се обозначи най-адекватно с термина „интенционалност“. С този термин Хусерл иска да определи съзнанието не като затворена и самокапсулирала се субективност, а като постоянна обрънатост навън, към света на обектите, или другояче казано, като непрекъснато трансцендиране на собствените си предели. Идеята за самотрансцендирането на Аза е изключително важна, доколкото, както ще се убедим впоследствие, концепцията на Хайдегер за Аза, или което е същото, за Битието като трансценденция, се базира именно на реформирането на Хусерловата идея за интенционалността, на адаптирането на този термин към нуждите на фундаменталната онтология.

Преди да преминем към разглеждането на концепцията на Хайдегер обаче, следва да маркираме още един от конститутивните за трансценденталната феноменология моменти. Визирам факта, че Хусерл не просто интерпретира съзнанието като интенционалност или екстатично преодоляване на своята себесност, но обвързва тази деятелност с момента на времето. Обвързването на съзнанието с времето е наистина революционно начинание във философията на трансцендентализма. Както е известно, за класика на този тип философстване Имануел Кант дейността на трансценденталния субект, експлицираща се преди всичко в конституирането на предметната реалност, е времево безотносителна. Разграничаването на идеята за субективността, респективно за онтологията на тази субективност, от идеята за времето е характерно не само за Кант, но и за останалите представители на класическата немска философия. Всъщност немската класика сама има революционно значение, доколкото осъществява прехода от субстанциалната онтология на статичната предметна реалност към динамическата онтология, при която многообразието на емпиричния свят се дедуцира от идеята за съзнанието като продуцираща реалност абсолютна действителност. Хусерл задълбочава революционния патос на великите немски идеалисти, доколкото съзнанието, или Азът, вече не е само конституираща предметност, която може да се разбере единствено в контекста на времевостта.

Авторът на „Картезиански медитации“ разработва цялостна феноменология на вътрешното времесиъзнание, при която детайлно и с поразяваща прецизност се анализират темпоралните структури на субективността, стоящи в основата на конституирането на предметите като феномени или чисти ментални същности. Можем да обобщим, че основната заслуга на Хусерл се изразява в онтологизирането и темпорализирането на съзнанието, т.е. в превръщането на последното в метафизическа битийна реалност, която трябва да се интерпретира в контекста на идеята за времевостта.

Хайдегер пристъпва към създаването на собствената си философска концепция именно на базата на Хусерловата онтологизация на съзнанието и времето. В този смисъл фундаменталната онтология се явява своеобразно продължение на трансценденталния проект, доколкото възприема идеята за субективността като фундаментална метафизическа категория. Че Хайдегер мисли Битието не като съществуваща сама по себе си екстраментална реалност, а в контекста на проблематизиращата битийността субективност, става ясно от тезата, според която „доколкото битието съставлява това, за което се пита, а битие ще рече битие на биващо, попитването с въпроса за битието се оказва самото биващо²⁾. Немският екзистенциалист е категоричен, че „фундаменталната онтология, от която тепърва могат да произтекат всички други, трябва да бъде потърсена в екзистенциалната аналитика на Бъденето-ето-на“³⁾. Ясно е следователно, че обект на рефлексия ще бъде не Битието, така както е само по себе си, а битието, мислено в модуса на субективността или съзнанието. Централното за Хайдегер понятие „Dasein“, което се предава от българския преводач на „Битие и време“ като Бъденето-ето-на, има смисъла преди всичко на битие-съзнание, т.е. на онтологизираното съзнание или на субективизирано битие. Допълнителен аргумент в полза на тази теза е фактът, че Хайдегер отъждествява Dasein с понятието за екзистенция, която, както ще се убедим, съвпада по своите същностноопределящи характеристики с идеята на Хусерл за съзнанието като трансценденция или времево определен екстазис. Сходството на фундаменталната онтология с трансценденталния идеализъм личи и от проведеното от Хайдегер разграничение между онтологичното, или Битието на биващото, и онтичното, или самото биващо, доколкото и онтичното, или самото биващо, доколкото подобно разграничение може основателно да се аналогизира с дистинкцията между опита и априорните условия за неговата възможност у Кант, както и с опозицията между емпирично и трансцендентално у Хусерл. Понятието на Хайдегер за онтологичното, т.е. за Dasein, подлежи на аналогизиране с трансценденталното a priori у Кант и Хусерл, доколкото и в двата случая става дума за особен тип битие, който, от една страна, е качествено различен от емпиричното биващо, а от друга страна, съществува не екстраментално, т.е. сам по себе си, а само в модуса на онтологизираната субективност. Продължавайки нашата аналогия, следва да отбележим, че биха могли да се проведат паралели и между екзистенциалната аналитика у Хайдегер и трансценденталната анали-

тика на Кант и анализа на структурите на съзнанието у Хусерл, тъй като и при тримата мислители става дума за провеждането на определен тип субектноориентирана метафизика и Кант, и Хусерл, и Хайдегер поставят по някакъв начин определението на реалността в зависимост от имащата конститутивни функции субективност. И в трите версии на трансцендентализма субективността се мисли в модуса на дейността, на динамичното ставане, като това се вижда особено експлицитно у Хусерл и Хайдегер. Както вече се каза, идеята на Хайдегер за *Dasein* като трансценденция или времево определен екстазис се базира на концепцията на Хусерл за интенционалността на съзнанието. Основният аргумент на Хайдегер в полза на тезата за Аза като абсолютно екстатично биващо се взема именно от метафизичната природа на субективността. Немският мислител е категоричен, че след като екзистенцията е непредметна и необективируема, тя не би могла да се опише в онтични или емпирични термини, т.е. не би могла да се дефинира като нещо, доколкото всяка подобна дефиниция предполага привеждането на извлечени от сетивния свят предикати. Фактът, че *Dasein* трансцендира всяка предметна и категориална определеност, указва преди всичко за невеществеността, ненещността или, което е същото, за нищността на този тип битие. Неонтичният или нищностен характер на екзистенциалната субективност е и основният аргумент в полза на абсолютната ѝ свободност, очевидно произтичаща от липсата на някаква постоянна същност, която да определя a priori поведението на субективността. Определянето на Аза като трансценденция, т.е. като необусловен от каквито и да било външни детерминанти екстазис, е свързано и с постулирането на хоризонта на времето, в рамките на което се разгръща дейността на *Dasein*. Виждаме следователно, че Хайдегер отъждествява основното понятие на метафизиката – понятието за Битие, с абсолютизираната и онтологизирана дейтелност на съзнанието, съществуващо в модуса на темпорално определения екстазис или трансценденция. Постулираната от Хусерл връзка между съзнание, време и дейтелност, разбрана като ставане или самопреодоляване, се съхранява от Хайдегер, макар и по твърде специфичен начин. Задачата ни сега е да проследим начина, по който немският екзистенциалист реформира трансценденталните постановки на Хусерл, доколкото единствено така можем да разберем генезиса на фундаменталната онтология като метафизика на екзистенциалната субективност.

Хайдегер възприема феноменологията на Хусерл амбивалентно, доколкото едновременно съхранява и отрича определена част от нейните постановки. Несъмнено е, че ранният Хайдегер се придържа към Хусерловата идентификация на битието със съзнанието, на съзнанието – с действието, и на действието – с времето. В този смисъл разликата между Хусерл и Хайдегер не е в това, че единият е трансцендентален философ, а другият – онтолог, доколкото и двамата са, така да се каже, трансцендентални онтолози. Учителят и ученикът се солидаризират в схващането, че фундаменталната метафизична категория – битие – е интерпретируема единствено в контекста на понятието за субективност, но

представата, която имат за това понятие, определено не е една и съща, което всъщност представлява и базисното различие между немските мислители. Както видяхме, Хусерл радикализира започнатата от Кант десубстанциализация и динамизация на съзнанието, но въпреки радикалния си реформизъм не успява да се освободи изцяло от класическите представи за природата на Аза. Башката на феноменологията е категоричен, че трансценденталният субект не може да бъде мислен безотносително от предикатите на универсалността, рационалността и обективността, които са конститутивни за ставането на модерната философия. Хайдегер пристъпва към повторната реформа на трансцендентализма, респективно на понятието за Аз, чрез освобождаването на субективността от въпросните предикати, респективно чрез радикалното привилегироване на предикатите на динамизма, антисубстанциализма и активизма. По този начин Хайдегер стига до идеята за хиперболизираната активност на субективността, която може да се разбере само в контекста на ставането, динамизма, липсата на каквото и да било постоянство. Абсолютизирането на динамичните аспекти на субективността се съпровожда и от подчертаването на уникално екзистенциалния, ирационален характер на субективната дейтелност. *Dasein*, т.е. Азът, в концепцията на ранния Хайдегер действа не с оглед придобиването на максимално обективно познание за реалността, както е у Кант и Хусерл, не и с оглед на дедуцирането на действителността от целесъобразната активност на някакъв рационален Абсолют, както е у Фихте и Хегел, а единствено с оглед на самото ставане, което се превръща в самоцел, в колкото и парадоксално да изглежда своеобразен метафизически Абсолют.

Виждаме следователно, че авторът на „Битие и време“ редуцира субективността до голото ставане или чистия екстазис, които са напълно безотносителни от характерните за цялата философска класика, включително и за трансценденталната феноменология, представи за планомерност, целева определеност, разумност и най-вече осмисленост на субективната дейтелност. Хайдегер реализира един типично посткласически или постмодерен прочит на идеята за Аза, чиято активност се изпразва от категориите на целта, смисъла, обективността и всеобщността и се идентифицира с противоположни характеристики като безсмислие, отсъствие на цел, екзистенциално-монадологична затвореност и ярко подчертана емоционална определеност. Именно в контекста на тези характеристики следва да се интерпретира и тезата на Хайдегер за тъждеството на времето с битието, или което е същото – с екзистенциалното съзнание. Когато Хайдегер твърди, че времето и битието са идентични, или че времето е смисълът на битието, той иска да изрази именно целевата, смисловата и рационалната безотносителност на дейтелността на екзистенциалната субективност. Ако времето е символ на крайността, преходността и промяната, то обвързването му с битието е опит от страна на Хайдегер за деконструкция на класическата представа за метафизичната реалност като цялостен, неизменен, тъждествен

на себе си обект или субект. Немският философ темпорализира и релативизира метафизическото с цел да обоснове една нова посткласическа онтология, оценяваща крайното, ущърбното, времето. Именно в този контекст следва да се разбира дефинирането на времето като фундаментален атрибут на действието или екстазиса на тъждественото с битието съзнание. Формалното сходство с феноменологията на Хусерл не бива да затъмнява съдържателните различия, които се експлицират именно в централни концепти като време, субективност, битие и деятелност. Така например субективността в единия случай се интерпретира като универсална, а в другия – като екзистенциална, деятелността на съзнанието съответно бива схващана като интенционално конституиране на предметната реалност във феноменологията и като гносеологически безотносителна трансценденция във фундаменталната онтология. Констатираните по-горе различия рефлектират и върху концепциите за времето. У Хусерл времето, както и конкретните темпорални механизми, се разглеждат в контекста на предметната конституция, докато у Хайдегер времевеенето има смисъла единствено на базисна определеност на екстазите на *Dasein*.

В заключение следва да обобщим постигнатите резултати с оглед на интересувания ни проблем за отношението между онтология и трансцендентализъм във философската концепция на Хайдегер. Определено може да се твърди, че Хайдегер създава своята метафизична концепция, базирайки се на типично трансценденталистката идея за примата на субективното спрямо обективното, на трансценденталното спрямо емпиричното, или казано в духа на фундаменталната онтология – на Битието спрямо биващото. В този смисъл наличието на обективна връзка между Хайдегер и постулатите на трансцендентализма е индикация за факта, че немският философ, поне в ранния период на своето творчество, не успява да се освободи напълно от класическата мисъл. Фундаменталната онтология може да се определи като своеобразна постмодерна реформа на класическия трансцендентализъм на Кант, като лайтмотивът на тази реформа се изразява преди всичко в преобразуването на идеята за трансцендентално съзнание в идеята за *Dasein*, т.е. в онтологизирана субективност, чието себеосмисляне протича най-вече в модуса на времевостта. Както видяхме, зададената от Кант тенденция за превръщане на съзнанието в битие, т.е. във фундаментална метафизична категория, се радикализира от Хусерл, чиято феноменологична концепция изиграва ролята на среден термин, опосредстващ прехода от класическия към съвременния трансцендентализъм. Разгръщането на трансценденталната философия от Кант през Хусерл до Хайдегер представлява процес на прогресираща десубстанциализация, динамизация и релативизация на представата за Аза като централен онтологичен концепт. Така, ако Кант оспорва конститутивната за съществуващата преди него философия теза за първенството на субстанцията спрямо субекта, той остава изцяло верен на другите постулати на модерната мисъл, като например този за рационалния, универсален и време-

во неопределен характер на метафизичната реалност. Хусерл приема тезата на Кант за рационалността и универсалността на трансценденталното съзнание, но в много по-голяма степен подчертава несубстанциалната, динамично-интенционална природа на Аза, чиято конституираща обектите деятелност следва да се разбира в контекста на темпорално определения Акт на самотрансцендиране. Тази тенденция кулминира у Хайдегер, който еманципира идеята за субективността от характерни за класическата философия предикати като самотъждественост, траене, всеобщност, разумност и т.н., за да идентифицира Аза изцяло с лишената от цел крайна деятелност, чийто единствен фундаментален смисъл е времето, представляващо своеобразен хоризонт на екстазите на Dasein. Виждаме, че във философията на Хайдегер остава твърде малко от първоначалните представи за трансценденталната субективност. Това, което обаче дава същинско основание за причисляването на Хайдегер към трансценденталната традиция, е фактът, че той съхранява модерната, класическа идея, че метафизичната реалност може да бъде разбрана единствено в термините на Аза или на субективността. Хайдегер отъждествява Аза с екзистенцията, или другояче казано, със свободата, т.е. с фундаменталната категория на субектната онтология.

БЕЛЕЖКИ

1. М. Хайдегер, 2005, *Битие и време*, София, с. 11.
2. Пак там, с. 14.
3. Пак там, с. 19.

THE RELATION ONTOLOGY – TRANSCENDENTALISM IN HEIDEGGER'S PHILOSOPHY

Abstract. The fundamental ontology is a key direction in the contemporary philosophy, which is a specific sequel of the philosophy of subjectivity. The interpretation of Heidegger's conception in the spirit of Kant's and Husserl's transcendentalism shows that the author of "Being and time" views the being in the context of the idea of consciousness. The concept of time here is of great importance, for it is connected by Heidegger with the being, respectively with the consciousness. The main conclusion is that Dasein in Heidegger's philosophy is a specific modification of the transcendental interpreted concept of I.

✉ **Dr. Boris Borisov**
Sofia University
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: boris15@abv.bg